

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

И. ДУРИДАНОВ
(София)

БЪЛГ. ГОРОЦВЕТ, СРХЪРВ. ГЂРОЦВИЈЕТ

Има думи, чийто произход е ясен, но структурата им представлява сложен проблем, по който са възможни различни хипотези. Такъв е случаят с бълг. *гороцвет* (*гороцвят*) и срхърв. *гђроцвијей*. Съвременната форма на това име на цвете в двата езика изглежда като композитна формация с първи член на *-о*, но тя, както ще бъде показано по-долу, се смята от някои като резултат от модификация на синтактично словосъчетание от прилагателно и съществително. Няма спор единствено по втория елемент — бълг. *цвет* (*цвят*), срхърв. *цвѣјей*. Що се отнася обаче до определящия елемент, възможни са три алтернативи на обяснение, всяка от които подлежи на оценка по отношение на вероятността ѝ.

1. Според С. Младенов¹ *гороцвѣтъ* (по днешния правопис: *гороцвет*) е тъждествено на *горовъ цвѣтъ* (успоредна форма), при което *горовъ* се смята като прилагателно от *гора*. Авторът на първия етимологичен речник на български език е бил толкова уверен в това обяснение, че е сметнал за излишно да привежда успоредици от другите славянски езици. Това тълкуване на Младенов бива възприето от видния романист и балканист Петар Скок, както се вижда от неговия издаден наскоро посмъртно етимоложки речник на сръбско-хърватски, където срхърв. *gђrocviјet* (и *gorđcveće*) е отнесено към думата *góra* „и složenicama *gorov cvijet* (takoder bug.) > *gorocviјet* (Vuk, 16. = v.) *gorocvjeće* (Kosmet)“; по-нататък са приведени чеш. *hořkvět* и пол. *gorzykwiat*.² При наличието на тези две западно-

¹ Ст. М л а д е н о в , Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941, стр. 106.

² Р. С к о к , Етимолошки речник hrvatskoga ili srpskoga jezika, I, Zagreb, стр. 590.

славянски успореџици не може да се приеме за сигурно, че изходната форма е била словосъчетание *горов цвеџи*, респ. срхърв. *горов цвиџеџи*, толкова повече, че прилагателното от бълг. *гора*, срхърв. *гџра* гласи обикновено бълг. *гџрски*,³ срхърв. *гџрскиџ*, свр. и в названия на растенија бълг. *горска булка*, *горска детелина*, *горска майка*, *горска млечка*, *горска теменуџа*, *горски мокриџи*, *горски пелин*, *горско помниче* и мн. др.⁴, срхърв. *горска руџа*, *горски блен*, *горски џуџиџи* и др.⁵

2. С етимологијата на бълг. *гороцвет* се занима преди петнајсетина години Вл. Георгиев.⁶ Отхвърляјќи тълкуването на Ст. Младенов („Това е в същност народна етимологија“), тој предложи ново објаснение. За изходна точка му служи дадената пак от него етимологија на названието *иглика* (и: *аглика*), което се употребува обикновено в български за същото растение (*Primula suaveolens*), — от гр. *ἄγλυκος* ’несладџк, горчив’. Следователно — заклучава Георгиев — названието на растението *гороцвет*, мак. (Костурско), *гџрџквеџ* произлизва от по-старо *гџрџквеџ* < стбълг. *гџрџкџ цвџџџџ* ’горчив цвџџџџ’. В диалектните названия (от Костурско) *гџрџквеџ*, *гџрџквеџ*, *гџрџквеџ*, *гџрџквеџ* се криело диал. *гџрџк* — ’горџк, горчив’, в същност незасвидетелствувано, но според автора се съдржало в глагола диал. *на-гџрџк-вам* (Чирпан).⁷ Понататџк тој се позовава на семантични успореџици — имена на растенија като *горчивич*, *горчивиче*, *горчивка*, *горчивч*, *горчивџа* и пр.⁸ Това тълкуване, макар да изглеџда убедително от семантично гледище, не би могло да се смята за безспорно. Преди всичко предложената етимологија на думата *иглика* (*аглика*) може да се приеме като веројатна, ако бџде установено, че прилагателното в грџцки *ἄγλυκος* се употребува като название на същото (или подобно) растение, зашто во случај то би могло да бџде заето во българската ботанична терминологија само като готово название. Инак би требвало да се допусне, че българското население си е послужило со едно чуждо, несъществуващо като заемка

³ Прил. *горов* во текст на народна песен (Г е р о в , Речник, I 236) џе е кџсно образување.

⁴ Б. Д а в и д о в — А. Я в а ш е в , Материали за български ботаничен речник, София, 1939, стр. 355 сл.

⁵ Др. С и м о н о в и џ , Ботанички речник (Имена биџака), Београд, 1959, стр. 544.

⁶ Вл. Г е о р г и е в , Вџпроси на българската етимологија, София, 1958, стр. 14—15.

⁷ Тој глагол може да се објасни според мен от пџрвоначално **нагорквам* чрез кџсна метатеза на *-ор-* во *-ро-*, предизвикана от натрупането на три съгласни.

⁸ Същото тълкување е намерило място и во „Български етимологичен речник“, т. I, София, 1965 сл., на който Вл. Георгиев е един от сџавторите.

в българската лексика прилагателно, за да наименува посоченото растение, въпреки че има свои прилагателни със същото значение (*горѣк* и *горчив*), а подобно предположение е малко вероятно. Освен това подобни названия на игликата (*'Primula suaveolens'*) се срещат чак в словенски, дето е трудно да се мисли за гръцко влияние, срв. словен. *jaglika, jáglec, jáglič*.⁹ По-нататък заслужава внимание и обстоятелството, че ареалът на думата *гороцвет*, респ. *горбцвете*, *горбцветкѣ*, *горбквец* като означение на игликата (*'Primula suaveolens'*) е ограничен в някои южномакедонски говори (Велешко, Галичник, Дебър, Костурско). Инак в българските говори *'Primula suaveolens'* се нарича обикновено *иглика*, *аглика*, но има и редица други названия: *аглика* (Ловеч, Търново), *агличичина* (Тетевенско, Ловеч, Търново), *гглика* (Шумен), *адлика* (Омортаг), *игличе* (Дупница), *егличе* (Трън, Софийско), *игличина* (Пазарджишко, Копривщица, Ловеч), *иглек* (М. Търновско), *игличка* (Солунско, Воденско), *ггликовина*, *ггличина* и т.н.¹⁰ Дори в повечето краища на Македония се срещат други названия за същото растение, а не *гороцвет* и под., като например *кукавичино цвекѣ* (Дебърско), *петопърс* (Битоля), *петопръст* (Прилеп, Скопие), *петипърс* (Воденско), *самодивско цвекѣ* (Битолско), *яглика* (Кичевско), *ягличка* (Ресен), *янгulichка* (Костурско), *беличка* (Битолско, Леринско, Костурско), *беличка* (Лерин) и др.¹¹ От друга страна *гороцвет* е разпространено в българските говори като название на други растения (вж. за това по-нататък). Във връзка с това не е излишно да се отбележи, че в другите славянски езици има съответствия (ще бъдат посочени по-нататък), които не се отнасят до *'Primula suaveolens'*, а до *'Adonis vernalis'* и различни други растения.¹² Така данните на лингвистичната география дават основание да се приеме, че названието *гороцѣйѣ* (с различните си видоизменени форми) не е принадлежало първоначално на игликата (*'Primula suaveolens'*), а ще е било пренесено вторично върху нея, и то изолирано в някои южномакедонски говори. Дали това е станало под гръцко влияние и чрез преосмисляне с *горѣк цвѣт* 'горчив цвят', трудно е да се каже.

3. Решаването на проблема за структурата и значението на разглежданото ботанично име трябва да почива върху целия материал за него, който досега е познат. Затова тук ще бъдат приведени най-

⁹ М. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, I, Ljubljana, 1894, стр. 291.

¹⁰ Б. Давидов — А. Явашев, пос. съч., стр. 250.

¹¹ Б. Давидов — А. Явашев, пак там.

¹² Тези съответствия са пропуснати в цитираната работа на Вл. Георгиев, а също и в „Български етимологичен речник.“

напред формите и значенијата на названието в различните славјански езици, кадето се среща.

Бълг. *гороцвет* (*гороцвет*) е засвидетелствувано в литературата от средата на XIX век: *гороцветѣ* (у Братя Миладинови и др.) и бива определено от првиот автор на български тълковен речник А. Дювернуа како название на растението 'Adonis vernalis' (Д ю в е р н у а , Словарь, 389). По-късно Н. Геров в своја речник на българскиот език и авторите на българскиот ботаничен речник избројуват голем број растенија, означени со името *гороцвет* в българските народни говори (Г е р о в , Речник, I, 236; Мат. бот. речн. 359):

- 1) Adonis vernalis L.
- 2) Adonis aestivalis L.
- 3) Anemone pulsatilla L. Плодът е червена јагода (Флора Бълг. 265).
- 4) Convallaria majalis L.
- 5) Chelidonium majaus L.
- 6) Geum coccineum S.S.
- 7) Isopyrum thalictroides L.
- 8) Orchis L. (O. provincialis има жълти цветовe, а O. morio — винено-червени; Флора Бълг. 283).
- 9) Platanthera solstitialis Peich.
- 10) Primula suaveolens Bert. Още: *иглика*, има жълти цветовe.
- 11) Ranunculus acer L.
- 12) Solanum dulcamara C.

В български се среќаат още формите: *горѣцвет*,¹³ което означува освен 'Adonis (A. aestivalis, A. vernalis) още и 'Viscaria atropurpurea Grsb.' и 'Lychnis viscaria' (Мат. бот. речн. 355; П а н ч е в 77); *горѣцвет* 'Adonis vernalis L.' (Д ю в е р н у а , Словарь, 389; П а н ч е в 77; Мат. бот. речн. 355); *горѣцвете*, *горѣцветѣ* 'Primula suaveolens' (Г е р о в , Речник, I, 236; Мат. бот. речн. 355).

Србско-хрватските соодветствия също означуваат различни растенија со исклучение на игликата ('Primula suaveolens'). В речника на Вук Караџиќ се регистрирани двете форми *гѣроцвијеѣ* и *гѣроцвијеѣе* со значење 'Frühlingsadonis, Adonis vernalis' (К а р а џ и ћ , Рјечник, 99). В ботаничките речници на Б. Шулек, Др. Симонович и у други автори *гороцвет* е дадено още како име на следните растенија: 'Ahasampy tys pyramidalis', 'Gymnadenia', 'Orchis; O. morio, O. pro-

¹³ Неспомената в „Български етимологичен речник“.

vincialis, O. purpurea, O. fusca' (Šulek 95; ARj, III 291; Iveković — Broz, I 326; Симонович 544). Според ботаническите речници на Б. Шулек и Др. Симонович (пос. място) *gorocvet* (следователно в екавска зона) е име освен на 'Adonis autumnalis', 'A. vernalis' и 'Orchis L.' още на 'Gentiana Clussi (Acaulis)' и 'Trollius europaeus', а *gorocvit* (икавска форма) освен на 'Adonis vernalis' и 'Orchis L.' още на 'Ranunculus acris'. В речника на Симонович е регистрирана също формата *горюцвети* 'Adonis vernalis' и *горюцвети* със значения 'Orchis morio' и 'Platanthera bifolia' (Симонович 543). За сръбски *горуцвети* имаме податки и от по-стари писмени паметници: *gorocviet* в значение 'narcisso, testiculi canis' — от XVI век (Šulek 95; ARj; III 291); като лично име названието се среща в Дечанския хрисовул от XIV век: *Горуцветъ Братичъ* (ARj, III 291), и може да се каже, че това е най-ранната писмена податка, тъй като личното име почива безспорно върху нарицателното.

В словенски *gorocvet*, *-cvéta* в значение 'Feuerröschen, Adonisröschen, Adonis vernalis' се смята за заето от хърватски или сръбски (Pleteršnik, I 234).

В руски е позната само формата *горуцвет* със следните значения според „Словарь современного русского литературного языка“, т. III, стр. 294: 1) Растение от семейството на карамфиловите („гвоздичные“) с червени цветове; 2) степно лечебно растение от семейството на лютиковите (Ranunculaceae) с грамадни жълти цветове (познато в руски още под името *адонис*). Според речника на Вл. Даль *горуцвети* означава: 1) растението 'Lychnis chalcidonica'; 2) 'Viscaria vulgaris'; и 3) 'Adonis vernalis' (Даль, I 385).

В украински *горуцвети* е 'Adonis vernalis' (Гринченко, I 311), а в украинско-руския речник на Украинската академия названието е обяснено с руски *горуцвет*, *жълтоцвет*, *адонис*.¹⁴ В белоруски, доколкото ми е познато, подобно название не се среща.

Измежду западнославянските езици съответствия предлагат само чешки и полски. В чешки гласи *horikvět* (диал.) в значение 'Adonis aestivalis'¹⁵ или 'Adonis flammaeus'.¹⁶ В полски *gorzykwiat*, *gorzekwiat* е засвидетелствувано от XV век нататък в значение 'Adonis vernalis'

¹⁴ Украинско-русский словарь, I, изд. Акад. наук Украин. ССР, Киев, 1953, стр. 351).

¹⁵ Příkladník slovník jazyka českého, I, Praha, 1935—1937 (vyd. České Akad. věd a umění) стр. 934.

¹⁶ V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha, 1954, с. 51.

и 'Chelidonium maius.'¹⁷ В съвременния полски език *gorzykwiat* (и *gorzykwit*) означава 'Verbascum montanum', 'Adonis vernalis'.¹⁸

Въз основа на изнесения по-горе материал от славянските езици можем спокойно да заключим, че е налице общославянско ботанично название, запазено в български, сръбскохърватски, руски, украински, чешки и полски. Поставя се тогава питането за неговата първоначална структура. Чешки, полски и български-диалектно се обединяват под формата праслав. *gorikvěť*, респ. *goricvěť*, докато сръбскохърватски и български (в преобладаващия брой говори и книжно) ни представят обща форма *gorocvěť*, която впрочем е засвидетелствувана в старосръбски. Мисля, че повече основание имаме да приемем първата форма за изходна, т.е. налице е старо композитно образувание от познатия на славянските езици тип с първи член императив на *-i* от глагола *gorěti*, както в руски *гори-голова* 'боъз, припрян човек' и 'растение *Cicuta virosa*'. Цветето 'Adonis vernalis' и други са били наречени в праславянски **gorikvetъ* (+ *goricvět*) според ярката жълта (или червена) багра на цветовете.¹⁹ В подкрепа на това тълкуване можем да се позовем на успоредните, дадени също според баграта на цветовете названия на растения, носещи и имената рус. *горицвет*, бълг. *гороцвет* и т.н.:

Adonis — бълг. *огниче* (Мат. бот. речн. 89), рус. *желтоцвет* (Далъ, I 531), сръхърв. *йламенчић*, словен. *ognjenice* (Симоновић 11), нем. *Feuerröschen*.

Adonis vernalis — чеш. *ohniček*, нем. *Feuerblume* (Mасhek 51), бълг. *жълтоцветей*, *жълти божур* (Мат. бот. речн.), сръхърв. *жуџа сака* (Симоновић 11).

Adonis aestivalis — бълг. *огнивче*, *огнювче* (Мат. бот. речн. 89).

Gentiana — словен. *gorečina* (Симоновић 711).

Geum coccineum — бълг. *червен невен*, *богородична свеиц* (Мат. бот. речн. 174).

¹⁷ Słownik staropolski, wyd. Polska Akad. Nauk, II, Warszawa, 1956, с р. 463.

¹⁸ J. Karłowicz — A. Kryński — W. Niedźwiecki, Słownik języka polskiego, I, Warszawa, 1952, с р. 880.

¹⁹ Подобно обяснение за полското название е загатнато, без да е обосновано, още у Al. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927, стр. 152, дето се изброяват производни от глагола *gorzec* 'горя': „rśoliny kwitnoce jaskrawo: gorzekwiat, gorzykwiat (od 15 w.).“

Chelidonium majus — бълг. *жълтеница*, *жълтениче* (Мат. бот. речн. 131), сръхърв. *жуѝиѝца*, *злайѝиѝ*, *жуѝиѝа искриѝца*, словен. *zlateč* (Симоновић 152).

Ranunculus acris — бълг. *жълтурче*, *жълтеница*, *злато цвейѝе* (Мат. бот. речн. 258), сръхърв. *жежѝара*, словен. *zlatica*, *zlatenca* (Симоновић 391, 752).

Trollius europaeus — бълг. *жъл поврѝх*, *жълтоглавник* (Мат. бот. речн. 298).

За значението на композитума рус. *горицвет* и под. можем да сравним рус. *гори-хвѝстка* 'пойна птица от рода на дроздовете', укр. *горихвѝстка*: птицата е наречена така по огнения цвят на опашката.²⁰

Почти всички растения, които носят в български названието *гороцвет*, в сръбско-хърватски *гѝроцвијеѝ* и под., се отличават с жълти или червени цветове, поради което едва ли това название може да се дели от рус. *горицвет*, чеш. *hoříkvoět*, пол. *gorzykwiat*. Още Дж. Даничич²¹ предпазливо допусна, че сръхърв. *гѝроцвијеѝ* е свързано с глагола *gѝrjeti*: „gѝrjeti . . . može biti da ovamo ide i gѝrocvijet, gѝrocvijeće. . .“ Това тълкуване възприемат и Ф. Ивекович и Ив. Броз в своя речник на сръбско-хърватски: „gѝrocvijet, prva pola dododi se od gѝrjeti, ardens flos.“ Остава обаче необяснена структурата на думата, защото първият елемент сръхърв. *гѝро-*, бълг. *горо-* явно не може да се свърже с глаголна основа, а със съществителното сръхърв. *гѝра*, бълг. *горá*, както в бълг. *горо-лом* 'потрошена, повалена гора' (Геро в, Речник, I 236), рус. *горокоп* 'копач' (Даль, I 377) и др. Ако приемем, че първичната форма в случая е била *gorocvѝtъ*, то следва да реконструираме свойственото на нея първично значение 'планинско цвете, планински цвят' (стбълг. *гора* значи 'планина'). На такова предположение може да се възрази следното. Изхождайки от значението на названието като 'Adonis vernalis', общо за български и сръбско-хърватски, което се съгласува със същото значение на съответните названия в руски, украински и полски (в чешки *hoříkvoět* е 'Adonis aestivalis' и 'Adonis flammaeus'), трябва да признаем, че това цвете не е типично планинско. В България например то расте в ливадите, пасбищата и по сухите каменливи места; среща се из равнините и каменливите, предимно варовити склонове, в Югоизточна и Североизточна България, в Софийското поле и Дра-

²⁰ Н. М. Шанский — В. В. Иванов — Т. В. Шанская, Краткий этимологический словарь русского языка, изд. II, Москва, 1971, стр. 110.

²¹ Ѓ. Daničić, Korijeni s riječima od njih postaliem u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb, 1877, стр. 72.

гоманско (Флора Бълг. 469). Най-вероятно е да се приеме, че праслав-
 нският композитум *goricvetъ*, запазен в руски, се е преобразил в
 български и сръбско-хърватски в *гороцветъ* поради преосмисляне като
 'горско цвете'²². Че в представите на народа *гороцвет* се е схващало
 като 'горско цвете', личи и от народни песни (цитирани по Д ю в е р -
 н у а , Словарь, 389):

„Е, гиди, сестро, света Недельо!
 Как си одела, как си шетала?
 Ели си в поле трандафил брала?
 Ели си в гора гороцвет брала?“

 „Камо ти китка армаган,
 От гора горувцвет, от поле триандафил.“

И така, формата бълг. *гороцвет*, срхърв. *гѣроцвиѣиѣй* е плод на
 народна етимология, както и късните образувания бълг. *горов цвейѣй*,
 срхърв. *горов цвиѣейѣй*. Мак. *горѣквец* от с. Дѣмбени, Костурско (П а н -
 ч е в 77) се обяснява също от *гороцвет*, по-точно от *горѣцвет'е* > *горѣ-*
цвек'е (засвидетелствувано в Дебър) и по-нататък чрез метатеза на
ц-к в *к-ц* и нагаждане към ботанични названия на *-ец* (от типа *равнец*).
 От *горѣквец* са се получили синкопираните форми в южномакедонски
 говори *грѣквец*, *грѣтвец* (Мат. бот. речн. 250). Силно видоизменени от
 първоначално *гороцвет(е)* вследствие на десемантизация са диалектните
 форми *грѣчвец* (от Костурско; П а н ч е в 81) и *гроовец* (Мат. бот.
 речн. 361) като означения на игликата ('*Primula suaveolens*'); *грочелец*
 (от с. Югово, Асеновградско, в Родопите), което означава не иглика,
 а растението '*Geum sossineum*', наричано още *гороцвет*, *омайник* (Мат.
 бот. речн. 174).

СЪКРАЩЕНИЯ

- Геров, Речник — Н. Г е р о в , Речник на българский язык, I—V, Пловдив, 1895—
 1904.
 Гринченко — Б. Д. Г р и н ч е н к о , Словарь украинского языка, I—V, Киев,
 1907—1909.
 Даль — Вл. Д а л ь , Толковый словарь живого великорусского языка, I—IV,
 Москва, 1956.

²² Думата *гора* в значение на 'wald' се среща още в Законника на Стефан
 Душан (J. S c h ü t z , Die geographische Terminologie des Serbokroatischen, Berlin,
 1957, стр. 22).

- Дювернуа — А. Д ю в е р н у а , Словарь болгарского языка, I—II, Москва, 1886.
- Караџић, Рјечник — В. Ст. К а р а џ и ћ , Српски рјечник, III изд., Београд, 1898.
- Мат. бот. речн. — Б. Д а в и д о в — А. Я в а ш е в , Материали за български ботаничен речник, София, 1939.
- Панчев — Т. П а н ч е в , Допълнение на българския речник от Н. Геров, Пловдив, 1908.
- Симоновић — Др. Симоновић, Ботанички речник (имена бильака), Београд, 1959.
- Флора Бълг. — Н. С т о я н о в — Б. С т е ф а н о в , Флора на България, III изд., София, 1948.
- ARj — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880. и сл.
- Machek — V. M a c h e k , Česká a slovenská iména rostlin, Praha, 1954.
- Iveković — Broz — F. I v e k o v i ć — Iv. B r o z , Rječnik hrvatskoga jezika, I—II, Zagreb, 1901.
- Pleteršnik — M. P l e t e r š n i k , Slovensko-nemški slovar, I—II, Ljubljana, 1894.
- Šulek — B. Š u l e k , Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879.